

RAZGOVOR Z JUŠEM KOZAKOM

ANTON OCVIRK

Juš Kozak stanuje v Rdeči hiši na Poljanskem nasipu, v tisti ogromni, modernemu labirintu podobni stavbi, ki se s svojimi enoličnimi pročelji, pretirano velikimi vhodi in nesorazmernimi oblikami ostro odbija od svoje okolice. Hiše tod okrog so brez prave arhitektonske ubranosti, brez izrazitosti, njih zunanost je prazna, dolgočasna, njih videz priča o stilni neskladnosti, o hitrem, skoraj slučajnem nastajanju, o življenjskih, socialnih in časovnih razmerah, v katerih so bile sezidane ali prenovljene. Ta svojevrstni del stare Ljubljane, ki se v mnogočem loči od ubranosti stavb na Mestnem trgu, na Starem trgu, na Bregu ali okoli stolne cerkve, se razteza od Zmajevega mostu preko obeh razdrtih bregov Ljubljanice, mimo Pollakove tovarne za čevlje, mimo Šentpeterskega mostu, stare, pritlične vojašnice na levi in visoke, brezoblične Cukrarne na desni tja v Šentpetersko predmestje in na Poljane. Mesto prehaja tu vedno bolj v nekako starinsko predmestno okolje, ki ga je kraj ohranil kljub nekaterim novim stavbam in preureditvam.

Stanovanje Juša Kozaka obsega polovico visokega pritličja v osrednjem delu Rdeče hiše. Iz velike, prijetno opremljene delovne sobe seže pogled skozi okno najprej na cesto, obrobljeno z golimi drevesi, in se nato ustavi na samotnem, strmem klancu med Pollakovo tovarno in „Golaževo“ hišo. Ob dolgem tovarniškem zidu, raztegnjenem skoraj do Šentpeterskega mostu, se v zimskem popoldnevu le redko prikažejo ljudje. Na obeh bregovih Ljubljanice je dolgočasna, mrtva tišina...

Po sobi je razlit mrakoten zimski popoldan, tista rahlo medla svetloba, ki se tako mehko vlega na predmete in jih odeva v nekakšno prosojno meglenost, v kateri žive kakor v drugi resničnosti; vzdušje v sobi je nasičeno s tistim lahkotno svežim razpoloženjem, ki budi nagnjenje do razmišljanja in sprošča pogovor. Velika, živobarvna Jakopičeva slika, ki visi nad divanom na steni nasproti vhodu in predstavlja delo

graditeljev, tone v polmrak in ubrano razgibava okolico. Težke barve Pilonove Pokrajine na drugi steni medlo izstopajo iz ozadja, nad vrati, ki drže v sosedno sobo, visi maska njegovega očeta, v levem kotu ob oknu črnobeli Jakčev lesorez, v nasprotnem kotu Veselov portret Kozakove žene in Jakčev portret Kozaka samega. Vse to pestro, raznobarvno ozadje, v katerem snuje in ustvarja Juš Kozak, izpolnjuje še obsežna, ob vsej levi steni tik ob vhodu skoraj do stropa segajoča knjižnica, prenapolnjena s knjigami raznih oblik, vezav in zunanosti, široka pisalna miza, na kateri leže revije, zborniki, knjige in nekaj z drobno pisavo popisanih listov; zraven nje mizica s pisalnim strojem, v kotu pod ženinim portretom mizica s kipcem, nekakšno kopijo egipčanske kraljice iz mavca, dva naslanjača in nekaj stolov ...

Najin pogovor se vedno bolj razpleta, vedno bolj postaja zanosit in živahen. Kozakov globoki, moški glas se ogreva in velike, nekoliko zastrte temne oči se vedno pogostejše zaleskečejo v rahlem ognju. Ves njegov moško dozoreli obraz se razgibava, močne obrvi pod visokim, gladkim čelom se sedaj pa sedaj stisnejo, kakor bi skušale slediti toku misli in zvokom besed. Njegove nemirne, izredno zgovorne roke posegajo v pripovedovanje, vrte med prsti cigareto, rišejo z njo v zraku razne vijuge, nato nenadno obstanejo, obmolknejo, kakor bi obnemele, in hipoma podkrepijo z zamahom zaključke posameznih stavkov. Včasih se nasloni nanje, posebno kadar govorim jaz, in takrat se mi zdi, da je obmolknilo vse njegovo telo, da napeto ždi v nekakšni navidezni negibnosti. Nato se zdrzne, vstane, izpregovori in se prične izprehajati po sobi sem in tja.

„Dà, danes živimo vsekakor v tesnejšem stiku s svetom“, povzame komaj pričeto misel in jo razpleta dalje. „Vélika, svetovna gibanja“, nadaljuje z enakomernim glasom (z roko je segel predse, kakor bi hotel pokazati na neviden predmet), „se ostro odražajo v našem idejnem in literarnem snovanju. Ako v resnici ne moremo do močnega in pomembnega razmaha, nas brez dvoma pri tem ovira naša provincialnost. Občuten zastoj in tesnoba v našem literarnem ustvarjanju, ki ju gotovo opazate, pa je brez dvoma posledica tudi naših ekonomskih prilik. Sicer pa ... koliko naštejete v svetu danes res pomembnih pisateljev in jasnovidnih ljudi?“ Obmolkne za hip in si prižge novo cigareto. „V današnjem življenju“, pravi nato, „stopajo vedno bolj v ospredje veliki socialni in življenjski problemi, ne literatura ...“

— Spominjam se, ga prekinem, da sodi André Gide v enem izmed svojih Dnevnikov, ki jih je objavil pred nedavnim, dokaž „pesimistično“ o razvoju današnje literature in o njenih zgolj umetniških nalogah. Pre-

pričan je, da živimo v časih velikih socialnih prevratov in prelomov, da je umetnost izgubila svojo pravo moč in da se mora sedanje ustvarjanje ukloniti velikim socialnim vprašanjem.

„Mislim, da ima Gide prav“, odvrne zamišljeno. „Prevečkrat me napade misel, čemu vendar pišem. Človek si polagoma postaja nepotreben in njegovo pisanje je videti v tem preklanem svetu nesmiselno. Čemu vendar pišemo in postavljamo besede po vseh sintaktičnih pravilih drugo ob drugo, ali ni to nepotrebno jecljanje, nepotreben popravek? Vedno sem bil prepričan, da umetnost ni bila in ne sme biti le podoba, ampak tudi razodetje življenja; še več — živ plamen, ki razvnema življenje in posega vanje. Včasih se mi zazdi, da se vsi, ki pišemo, razsojamo in razmišljamo, zaman trudimo, da bi odprli zalepljene oči, in da smo prezrli resnično podobo naše dobe in človeka, da je življenje, ki ga opazujemo, povsem nekaj drugega, kakor si mislimo, in da je tisti resnični človek smuknil že mimo nas...“

— Prebuditi se moramo tedaj iz omotice, v katero so nas zazibali razni estetski in abstraktni problemi, in se tesneje okleniti resničnega življenja samega. Vsaj tako Vas razumem, kajne?

„Dà, danes se moramo usmeriti v borbo, v upor zoper zlagano doktrinarost, zoper navidezno sodobnost, ki je v resnici le plitka aktualnost, zoper dnevne senzacije, atrakcije in krilatice, zagristi se moramo v tisto resničnost, ki valuje na dnu vsega današnjega življenja in ki je edino pomembna, pa čeprav je po mnenju raznih estotov ne-literarna.“

— Tedaj borba za novi obraz življenja...?

„Resnična umetnost je vselej, četudi podzavestna, borba za novega človeka, za nove življenjske vrednote, za veliki pogum in resničnost. Biti mora ta borba pomembna, globoka, biti mora ustvarjalna. — Zavedam se, da ne ustvarjajo umetnin le čuvstva in intelekt, ampak še neka tretja, neznana sila, ki se prikriva psihološkemu opazovanju in bi jo lahko imenovali iracionalno silo. Ona oblikuje, kadar spim, v sanjah, nikoli pa ne med intelektualnim razmišljanjem. Nenadno poseže v stavke, preobrne smisel in kar narekuje, in tedaj začutite, da to, kar pišete, zaživi z neko svojevrstno življenjsko silo. — Prav dobro ločim časovno pisateljevo izživljanje od njegovega literarnega ustvarjanja, toda med obema težnjama mora biti skladnost. Tollerjevo delo na primer smatram bolj za odraz njegovega notranjega gibanja in zunanjega upora, ki je upravičen in razložljiv iz razmer, v katerih živi, kakor pa za umetniško

tvornost. Literatura ni nobena nadživljenjska vizija in prav odtod izvira danes tolikanj poudarjena misel, da bodi pisatelj aktiven in borben tvorec.“

— Pri nas...?

„Tudi pri nas se to vedno bolj javlja in vsi poskušamo biti sodobni; javlja pa se na poseben način. Vsako omizje predstavlja literaturo zase: tu sede neokatoliki, tam starokatoliki, pri sosednji mizi l'art pour l'artiste, na oni strani marxisti druge internacionale in v drugem kotu marxisti progresisti. Omizja se opravljajo, podžigajo z lastno hvalo in se vesele nad samimi seboj. — Položaj je v tem oziru skoraj zagaten. V naši literaturi žive ljudje, ki niso niti politiki niti pisatelji, pa bi bili radi oboje hkrati. Redki se še zanimajo za to, kaj pišeš in kako pišeš, ampak vsakdo te vprašuje, kam pišeš. Naša literatura se je spolitizirala, ... dober je ta izraz — in sicer ne po svetovno-nazorskih vidikih, ampak po tistih plehkkih načelih, kakršne nudi dnevno, nepomembno življenje...“

Na Kozakovem obrazu se je pojavila neka zagrenjena mrkost, kakor da govori o stvari, ki mu je skrajno zoprna.

— Nisem mislil na naše do dna raztrgano in razbito literarno življenje, na razmere, ki prehajajo v brezupno karikaturu, ga prekinem. Za kaj vse se danes bijemo po literarnih revijah! — S svojim vprašanjem sem se hotel dotakniti problema naše usmerjenosti, našega dela ali, če hočete, borbe, skratka našega ustvarjanja in naše miselnosti.

„Pri nas ni prav za prav nikake borbenosti,“ je odločno povzel Kozak, „nikake izrazite usmerjenosti, nikake res pomembne miselnosti. Nimamo močnih oblikovalcev in talentov: tega hromi oklep ideologij, drugega preveliko nagnjenje do teoretiziranja in razmišljanja, tretjega razmere, četrtega celó vprašanje: ali sem sodoben, ali pišem moderno? Sicer pa se spomnite, kako je Župančič v znanem eseu karakteriziral našo sodobno literaturo. Bolje ni mogel povedati. — Ta strah pred fantomi sodobnosti je že kar smešen. V prozi na primer, v kateri se poskušam, vidite, so mi bili za vzor ljudje, kakršni so Stendhal, Balzac i. dr. Ti so znali opazovati, znali so res prikazovati. Bili so resnični oblikovalci svojega časa in človeka. Mogoče takrat res niso bili sodobni, ampak bili so veliki pisatelji in umetniki. V zadnjem času me je prepričal Sinclairjev roman ‚Dr. Arrowsmith‘, da še živi sodobni umetnik, ki zna oblikovati življenje. Ko sem ga prečital, se mi je zdelo vse naše pisanje — oprostite — provincialno in mizerno. Sodobnemu pisatelju je potrebno, da mnogo študira, in sicer da se potaplja v žive probleme, ki se mu nudijo v njegovi bližini, da hodi po zemlji. Danes se mi zdi bolj važno od obvladovanja teoretske estetike globoko poznanje socialnih, psiholoških,

znanstvenih in predvsem domačih problemov. Seveda pisatelj bi ne smel gledati nanje iz zadušne domače perspektive, ampak z razgibi velikih svetovno-nazorskih dogajanj. — Kaj hočete, nič se ne dá vzgojiti. Komur je dano, ustvarja iz sebe in časa, nosi svet v sebi.“

— ...?

„Pravite kvaliteta. Pišemo o kvaliteti, ampak v resnici odločujejo enodnevni vzroki. Le pomislite, koliko strani popišemo o kvaliteti in koliko umetnikov imamo! Mož, ki je napisal, recimo, dobro novelo ali dve, tri pesmi, je že umetnik. E, dragi moj, resnična umetnost terja od človeka — življenje. To ni patos.

„Resnični umetnik je bil Cankar. In kaj vse počnemo z njim! Ni ga človeka med pišočimi, ki se ne bi skliceval nanj. V največjih ekstazah, v patetičnem obupu, zmeraj se pojavlja odrešilna beseda — Cankar. Merimo ga z vsemi vatli, zanj se bore l'art pour l'artisti, socialisti, katoliki, neokatoliki, vsi si ga laste. Bil je tedaj vendar živ, močan človek. Edino dobro je, da še nima spomenika, kajti to se pravi, da se njegov duh še ni v času konkretiziral. Prešeren je že vsaj toliko časa mrtev, da ga lahko seciramo. Njegova anatomija bo kmalu uvedena v šolske knjige. Saj gre, hvala bogu!

„Iz mladosti se spominjam svojega največjega ‚kulturnega‘ doživetja. Ko je bila Prešernova veselica v Zvezdi, nam je oče, navaden mesar, v narodnem navdušenju dovolil, da smo krokali z njim do polnoči in pili prvič tudi šampanjca. Takrat se mi je Prešeren živo vtisnil v spomin.“

— Umetnost je tedaj ...?

„Vsaka resnična umetnost je tendenčna, ne po svojih geslih, ne po svoji idejni usmerjenosti, ampak po tisti notranji pisateljevi osebni orientaciji. Pisatelj brez svetovnega nazora, brez svojkega gledanja v svet, ali se Vam zdi res mogoč? Pisatelj v bistvu popisuje, on ne propagira. Mi bolehamo na tem, da imamo malo oblikovalcev. Klopčičeva pesem je socialna in umetniška. Krleža je socialni borec; kdo trdi, da ni umetnik? Proza Miška Kranjca je umetniška in socialna, a vendar ne programatična! Kreftovi ‚Celjski grofje‘ so svojevrstno delo ...“

— Vaše pojmovanje tendenčne umetnosti se prav za prav sklada s pojmom o idejni umetnosti, vsaj tako Vas razumem. Prav zato mislim, da tudi Vi odklanjate spise, ki so si nadeli neko umetniško obliko zgolj zato, da bi — dovolite običajni izraz — propagirali razne ideje, časovna gesla ali osebne „tendence“, spise tedaj, ki niso zajeti iz resničnih življenjskih virov in spoznanj, ampak so nastali iz nekega osebnega ali pa svetovno-nazorskega apriorizma. Razlika med res umetniškimi, idejno, svetovno-nazorsko ali, če hočete, duhovno še tako svojevrst-

nimi stvaritvami in med spisi, ki naj zgolj razširjajo neko te ali one vrste miselnost, je vsekakor občutna in nepremostljiva. S tem nikakor še nočem trditi, da bodi umetnik brezidejen, brez svetovnega nazora, brez socialne usmerjenosti, da živi v nekem brezračnem prostoru izven časa, prostora in življenja, kakor so mislili in še mislijo nekateri naši esteti, ampak prav obratno. Prepričan sem, da ni nihče umetnik že zgolj zato, ker je svetovno-nazorsko na primer progresiven, ker razširja ideje, ki so morda aktualne, sodobne ali celó vsestransko pomembne, dasi ne zanimam možnosti, da je to lahko velikega pomena in celó koristno.

„Tako je. Komur ni socialni progres duhovna, kako bi rekel, ni njegova resnična socialna in življenjska nujnost, ta ostane propagandist, nikoli pa ne bo umetnik. Dejal sem že, da pisatelj ne more živeti niti ustvarjati brez svetovnega nazora. Katolicizem je tak svetovni nazor in pisatelji katoliki, ki so se izražali v formah tega svetovnega nazora, dokler je bil še živ, so ustvarjali prav tako velike umetnine kakor oni izven tega nazora. Svetovni nazor še ni dogma, ni oklep, ampak je le vrednotenje življenjskih pojavov in ugank. Po renesansi se prično prebujati kali novih nazorov, toda stvaritelji stoje še vsi v okviru velikega krščanskega svetovnega nazora. Historičnemu materializmu, ki je doktrina novega človečanskega nazora, edinemu nasprotniku katolicizma, očitajo, da je dogmatičen, da ni duhoven. Pri nas se ta nazor še kaj plehko pojmuje. — Zase sem tudi preverjen, da bo novi svetovni nazor prav tako prevzel dediščino starega, kakor se je krščanstvo prepojilo z antiko. — Prav za prav je historični materializem manj dogmatičen, kakor je bila katoliška doktrina, celó manj idejno nasilen, dopušča vse možnosti. Osnova za ‚Glembajeve‘ Miroslava Krležje je historični materializem. Ali izpričujejo ‚Glembajevi‘ neduhovnost, ali Vas osvajajo s svojo dogmatiko ali s svojo življenjsko silo in resničnostjo? Ali je morda katoliški nazor s svojimi dogmami o izvirnem grehu in o sveti Trojici bolj svoboden in bolj človeški? V naši ozkosrčni srenji prevladuje seveda mnenje, da je historični materializem smrt vsega duhovnega. Uverjen sem, da je ta smrt namenjena le vsem zlaganim duhovnim ekstazam. — S prezirom kažejo na sodobne ruske pisatelje, češ, kako more vendar pisatelj še prenašati tako dogmatično nasilje. Ne vidijo pa, da se tam življenje šele ustvarja in da je umetnik tam morda bolj svoboden kakor kjerkoli drugje.“

— Zdi se mi, da sva pravkar krenila vsak v svojo smer. Razumem Vaše misli in me prav nič ne motijo. Toda: ali se Vam ne zdi, da je pri mnogih pisateljih, ki hočejo pisati socialno, proletarsko ali aktualno, to

le pretirana in tudi zelo narejena težnja, da je prav za prav izraz praznega, neumetniškega in v bistvu celó brezidejnega hotenja, biti sodoben, zanimiv in viden?

„O socialni literaturi se je pri nas res mnogo pisalo, tudi mnogo nesmiselnosti. Govorili smo o proletarski umetnosti, o njenih nalogah in vrednotah. Prišli pa smo tako daleč, da je socialnost postala fraza. Kdor hoče biti danes moderen, si izbere nekaj socialnih motivov. Kmalu bomo imeli lepo število takih pisateljev, toda le malo umetnikov. Prava proletarska literatura nastane le iz občutja življenja in nove strukture proletarske družbe. Ni pa vsako pisanje že proletarska umetnost. Recimo, ako kdo izmed nas popisuje tovarne in delavce, ne pove nič drugega, kar zna povedati meščanski pripovednik. Ali naj bo to pisanje že proletarska umetnost? V Rusiji so bili zelo kritični do novih pisateljev. Čitajte Mehnartovo knjigo „Mladina v sovjetski Rusiji“ in videli boste, s kakimi problemi se ukvarja tamkajšnja sodobna mladina. Ti problemi ne diše prav nič po socialnosti in so vendar odraz živega človeka, odraslega v socialistični družbi.

„Novi nazor poudarja predvsem človeka. Za to gre, to je vsebina novega nazora. In človek bo vedno središče nove socialne literature. Ona si bo izoblikovala svoj stil in svojo podobo. Snovi pa ji ne more predpisati nobena dogma. Tudi človek, ki se ukvarja s svojo notranjostjo, je lahko socialen pisatelj in njegovo delo je prav tako pomembno za človekovo socialno borbo.

„Jaz sem meščanski otrok. Otrok tistega malomeščanstva, ki je še pred nedavnim prišlo z dežele v mesto, se povzpelo do skromnega blagostanja in je imelo manj smisla za kmeta, kakor ga je imel fevdalec. V tem svetu sem spoznal, da malomeščan ne pozna nobene ljubezni do človeka, nobene resnične svobode, da ni ne veren ne pobožen, ampak da živi v strahu pred gosposko in cerkvijo. Delavca je vedno smatral za nižje stoječega človeka, čeprav ga kot mali človek ni izkoriščal, kakor ga je kapital. Kesneje, ko sem zaradi prirojene ljubezni do narave prehodil skoraj vse slovensko ozemlje južno od Karavank, sem na teh svojih potih spoznal, kako smo se odtujili kmetu, kako malo razumemo njegovo psiho, njegovo življenje in probleme njegovih potreb. — Delavca sem še manj poznal. — Na tem svojem romanu po domači zemlji, ko sem se izmotal iz zaverovanosti v umetnost, sem pričel realno gledati naše probleme, spoznavati psihologijo resničnega kmeta, ne pa njegove karikature.

„Zanimiv problem za našo sodobno literaturo pa je poleg kmeta in delavca tudi meščanska družba sama, ki se je doslej z redkimi izjemami

še nihče ni lotil. Vse to še čaka resničnega socialnega pisatelja. Še neki problem me zanima, izzivalen postaja. Pričakujem, kdaj se ga lotimo? Kdor bo popisal našo literarno srenjo tako resnično, kakor ona živi, temu bo v slovenski literaturi uspelo ustvariti socialno pomembno veledelo.“

— Mislim, da bi se prav za prav moralo v bistvu preoblikovati celotno naše estetsko in kritično pojmovanje umetnosti, da bi se morali že vendar otresti vseh predsodkov, zlasti brezplodnega estetskega apriorizma in teoretiziranja, ki se je pri nas preveč ukoreninilo. Vse to nas namreč ovira, uklepa nas v same estetske fantome in razkraja naš zagon, našo voljo za sproščeno ustvarjanje. Morda tiči tu najvažnejša naloga našega preoblikovanja in s tem tudi našega razvoja.

„Danes so vsi bolj modri in bolj mogočni kakor pisatelj sam. Kadar pisatelj nekaj napiše, mu kritik ali estēt odkrijeta toliko globin, da se najbrže sam čudi. Niti oddaleč se ni zavedel, ko je pisal, da je na primer tako globoko izrazil narodno bistvo, adut časa in tako dalje. S kritiko je križ. Pravi pisatelj se ni nikoli zmenil zanjo. Naša kritika hodi po dveh poteh. Vidmar je uvedel strogo umetniško, načelno kritiko. Priznam, bila je poštena, toda teoretska; pogreša razgledov in življenjskega soka, zato postaja v zadnjih časih celó nezanimiva. Biti dober, recimo, konstruktiven kritik je skoraj težje, kakor biti dober pisatelj. V bistvu se od Levstika nismo nikamor premaknili. In celó Levstik...! Druga stvar je esteticizem. Odkrito moram povedati, da mnogo teh globokoumnosti, kar se jih je napisalo, sploh ne razumem. Modrost nas ubija. Estēt je tako globok in moder, da se pisatelj skoraj s strahom ozira na to veličino. Zanimivo je, da je Koblar v lanskem vabilu na naročbo ‚Doma in sveta‘ izjavil, da je že skrajni čas, da opustimo teoretiziranje in začnemo z resničnim delom. Ta izjava je zanimiva, a je ostala v časih borbe ‚Duha‘ zoper ‚Neduha‘ neopažena. Toda Koblar je to pot občutil vseobčo potrebo.“

— ...?

„O vsebini in snovi sedanje proze Vam morem zelo malo povedati. Pisatelj si jih izbira sam, vsak dan, vsaka minuta, vse je snov. Že prej sem dejal, da bi se morala naša proza osloniti na resnični študij življenja in človeka, to pa je vprašanje pisateljevega nazora in njegove tvornosti. Dober članek je o tem napisal Milan Bogdanović v reviji ‚Danas‘, ki jo urejujeta Krleža in on sam. Meni je ta članek izredno všeč. Govorim zase, drugi mi lahko oporekajo. Izrekel je nekaj stvari, ki sem jih ves čas slutil in že nakazal. V članku ‚Literatura danas‘ pravi, da prihaja

doba socialne literature, ki mora imeti, ako hoče biti socialno aktivna, v najvišji meri razvito ustvarjalno moč. Književnik ne sme biti tendenčen po svojem hotenju, ampak s svojim učinkom. Bolj ko kedaj se mora pisatelj oborožiti z znanjem in s poznanjem človeka in družbe.“

— Ker že govoriva o snovi, vsebini in izrazu, bi rad omenil tole: V Vaši zadnji knjigi „Celici“ sem našel mnogo novih oporišč in kali za svež in pomemben razmah slovenske proze, ki je postala prav v vsebini in obliki skrajno prazna, do dna ...

„O svojih stvarih govorim zelo nerad. Sredi tistih dni in vsega tega našega življenja sem naenkrat začutil, da je danes važnejša človekova resničnost in odkritosrčnost, kakor pa blesteči artizem in stilizem. Izbral sem si avtobiografsko obliko, ker mi je nudila največ možnosti, izpovedati o sebi vse lepe in nelepe stvari in vsaj po možnosti nakazati notranjo resničnost. Bilo mi je do odkritosrčnosti več ko do oblikovanja. Izpraševal sem se do vseh podrobnosti, do zadnjih skrajnosti in poskušal vse podati v preprosti obliki. Pisateljeva naloga je, da pokaže zunanje in notranje človekovo življenje v najpreprostejši obliki stvarno in dognano. Zato ga mora vsestransko doživeti. Umetnost mora govoriti o živem človeku. Vsaka metafora se mi je zdela tvegana za odkritosrčno izpoved, vsaka ...“

Zvonec na hodniku je nenadno pretrgal njegove besede. Zdrznil se je, kakor bi se prebudil iz globokega razmišljanja, nejevoljno zamahnil z roko in stopil na hodnik.

„Popoldanska pošta“, je rekel hladno, ko se je vrnil, in položil predse na mizo pismo in izišlo revijo. Prelital jo je bežno kakor človek, ki ga vsebina nikakor ne more presenetiti.

— Mnogo novega? sem vprašal kar tako mimogrede.

„Nič!“ je rekel mrzlo in se znova vsedel na naslanjač pri peči. „Idejna stremljenja, kriza, duhovno poslanstvo mladine, dolga razmišljanja o slovenstvu, literarne preklarije, zbadanja — skratka dolg čas.“

— Nevzdržna kriza, ki jo čutimo — sem povzel, da bi pretrgal nenadni molk, ki se je vlegel med naju — tiči prav za prav v nas samih. Oster razkroj individualističnega nazora, ki se kaže v vseh smereh, je mnoge naše duhove popolnoma zmedel. Nič več ne morejo najti nove poti v življenje, kakor jo je med Francozi na primer našel André Gide, ne morejo se odločiti ne za to ne za ono smer. Ne zavedamo se popolnoma, da se danes idejna, etična, estetična in zlasti socialna vrednotenja osebnosti umikajo novim, bolj kolektivističnim težnjam dobe, ki si skuša zgraditi nov nazor o svetu in življenju.

„Da odklanjam individualistični svetovni nazor, Vam je jasno. Toda preverjen sem, da bo osebnost uživala tudi v kolektivistični družbi svojim vrednotam primerno svobodo. Za to svobodo se osebnosti ni bati.“

— ... mladina?

„Najbolj se pač zaveda vulkaničnosti današnje dobe prav za prav res le mladina. Pri njej tudi opažam vedno večje zanimanje za življenjske probleme, za idejno preusmeritev celotnega svetovno-nazorskega pojmovanja sveta. Toda v njej je doslej še vse preveč tipanja, preveč notranje nejasnosti, premalo aktivnosti, premalo zavednega dela, morda celó moči. Bodočnost bo vsekakor precej preobrazila vsa ta hotenja in bo morda celó pokazala, da se je mladina danes prevečkrat borila le za neko dozdevno sodobnost. Luč v bodočnost je in ostane mladina, ki podreja svoje življenje ideji. — Mnogi naši pomembni možje so zapadli v nekakšno skepso, ki pa jo razumem. To je skepsa ljudi, ki vidijo in čutijo razrvanost teh dni, a nimajo več vere v človeka, ki ne morejo do prave borbenosti. Sedanjost jih je vrgla iz tira in zato se otepajo ...“

— Ali pa ne izvira naša idejna raztrganost, ali ne izvirajo vse te krize: socialna, gospodarska, moralna, življenjska — prav za prav iz krize duha, iz razkroja naših nazorov, iz ničevosti vseh doslej na videz tako neizpremenljivih življenjskih načel in prepričanj?

„Res je. Duhovno, gospodarsko, socialno krizo čutimo vsi. Toda jaz bi se ne drznil trditi, da izvira gospodarska kriza iz duhovne. Meni se zdi, da je gospodarsko-socialno življenje človeka preveč povezano z duhovnim, da bi mogel smatrati to ali ono plat življenjskega udejstvovanja za vzrok. Kriza se je v duhovnem svetu res da že prej napovedovala, preden je izbruhnila v socialnem sožitju. Krize se periodično ponavljajo, zlasti v časih, ko bi se človek rad premaknil naprej, pa se mu upirajo železni zakoni konservativnosti. Ali mislite, da je bila kriza po odkritju Amerike ali ob zlomu ancien régime-a manjša od današnje? Mogoče so nekateri ljudje — morda prav tisti, ki se izživljajo v duhovnem življenju — občutljivejši za dogajanja v socialnem sožitju kakor tisti, ki so zaradi skrbi za svojo telesno blaginjo preveč usmerjeni v dnevna dogajanja. Pustiva to. Kriza je. Je živa, do kosti nam gre. Danes ne zaupa nihče nikomur, niti samemu sebi. Vsi čutimo, da stari umirajo in da mladi svet veruje v nekaj, čemur niti obrisov ne vidi. V resnici iščemo danes vsi obraz novega človeka, iščemo ga z vsem naporom svojih umskih in čustvenih sil, z vso grozo velikih razočaranj in izbegavanj. V neštetih člankih, razpravah, knjigah in razmotrivanjih — skoraj nepregledna grmada jih je — si skušamo razjasniti stremljenja današnjega človeka, hočemo doumeti smisel in smer valovanja današnje

dobe. Razmišljamo o ,gospodarski in religiozni preosnovi sveta', o ,letih odločitve', o ,novem kolektivističnem mišljenju', o ,socialni preuredbi življenja', o ,ideologiji nacionalnih sistemov', o vsem, kar nas tako neusmiljeno razjeda in vznemirja. Ti naši napor pa pričajo, da hočemo prodreti do podtalnih osnov današnjega človeka, dokazujejo nam, da je na dnu nas samih še vse neurejeno in razbito . . .“

— Ob socialnih, idejnih in življenjskih problemih pa postaja v Evropi in po vsem svetu vedno bolj pereč nacionalni problem, težnja, ki hoče pobožanstviti narod in ustvariti nacionalni egoizem . . .

„Eden v svetu najbolj perečih problemov je vsekakor nacionalistični problem, ki zavzema že skrajne oblike in se nagiba v ekstremno šovinistične, nestrpne in ozkosrčne težnje. Pojmovanje narodnih organizmov kot nekih posameznih psiholoških, kulturno-zgodovinskih in političnih edinic ni nikakor novo; oblikovalo se je od prve romantike dalje do danes, toda skrajna zaostritev narodno-državnih gesel, malikovanje rase in iskanje rasnih simbolov se je v nacionalnem socializmu in fašizmu izmaličilo do nevzdržnih in nemogočih — vsekakor prekorazumskih — mej. Danes se čudno mešata nacionalni in socialni problem.“

— Naš slovenski problem . . .?

„Na slovenski problem gledam s skrbjo, z resnično skrbjo, a z neomajno vero. Nič se ne bojte, nihče mi je ne vzame. Za slovenski jezik se ne bojim, razvijal se bo, kakor se mora razvijati po vseh nujnih zakonih življenja. Jezik je naša dogma, v vsako dogmo pa je treba verovati in jo živeti. Pojavljajo se sicer abstraktne ideje o nepotrebnosti slovenskega jezika, toda to me ne moti. S paragrafi? Bežite! Pri nas se vnema najprej borba za jezik. Pač usoda nezrelega naroda. Odkar se javljajo ideje o politični združitvi Jugoslovanov, se je vedno najprej govorilo o jeziku. Spomnite se Jurčiča, Levstika. Ta pojav je postal skoraj neizbežen člen našega življenja.“

— Naša politična neizšolanost, enostranost in nezrelost so bistveni vzroki, da je kulturno življenje pri nas brezglavo in raztrgano. Vedni dvoboj dveh, danes že popolnoma preživelih nazorov: klerikalnega in liberalnega, nas ni le do dna izmozgal, ampak ustvaril med nami neumljivo kulturno in idejno nestrpnost.

„Če opazujete smernice političnih strank, ki še brez dvoma obstajajo v isti strukturi kakor prej, potem opazite velik vpad, opazite namreč degeneracijo v idejnem smislu. Katera slovenska stranka ima jasno ideologijo? Ali se spoznate v vsej tej mešanici slovenskih dnevnih ideologij? Razgledi po dvajsetih letih bodo marsikoga osvetlili drugače, kakor ga gledamo danes. Preverjen sem pa, da ne bo nastopila izprememba v

našem političnem življenju vse dotlej, dokler se družba resnično ne pomladi, ne preosnovi, dokler ne privro na dan sveže sile, katerim bo politični in narodnostni program resnična življenjska potreba. Sveže ljudske sile si ustvarjajo nove oblike brez sentimenta.“

— Marsikdo med nami vidi rešitev našega življenja in ustvarjanja zgolj v neprestanem poudarjanju slovenskega problema. Toda ali si z ozkim omejevanjem vseh nadnarodnih, občečloveških vprašanj, s tesnim uklepanjem duha v verige zgolj nacionalističnih dogem ne pripravljamo prostovoljno duševne smrti, propada našega duha in naše kulture?

„Čuden pojav je utisnil pečat našemu času. Ali ni zanimivo, da poskušamo v vseh področjih klasificirati, kar smo doslej storili — v kulturnem, umetniškem in političnem področju. Medtem ko se kodificiramo v zbornikih in leksikonih, se pa ogledujemo nekritično, se poveličujemo do nebeškega prestola — dobesedno — in se naslanjamo nad lastno domišljavostjo, ki nam izredno prija.

„Naše narodnostno pojmovanje se najbolj otožno reflektira v sodobni literaturi, v raznih globokoumnih esejih. Pomislite le na sijajne naslove, kakor: Narod neznanih junakov, Vejica odrešenja, Zverženi simptomi in tako dalje. Ali ni nova romantika podobna stari, na primer ‚Pod turškim jarmom‘? V tej esejih čitate najdrznejše domneve o naši slovenski veličini. Mlad, ‚simpatičen‘ člankar piše esej in zida na premisi, da ni Slovencev nič več nič manj kakor Norvežanov. Tisti, ki mislijo najbolj slovenski, primerjajo našo usodo s katalonsko, irsko in baskiško usodo. Tipična nezrelost! Slovenski problem nam bo kmalu pričel zaradi takih neresnosti presedati.

„Današnjega puhlega teoretiziranja, vseh teh fraz, ki zaslužijo le satiro, se bo otresla nova generacija, ki bo pričela znova gledati s kritičnim očesom. Je že tako, zgodovina pozna dobe razvoja in progresivnih idej, nato pa daljše dobe megle in konservativnosti. — Ali ne bi bilo zanimivo, še enkrat pregledati vso to našo zgodovino? Koliko osebnosti bi osvetlila druga luč! Pred dnevi sem na primer premišljal o Levstiku. On je bil v svojem zarodku genij. Kam vse je tipal! V današnji literarni zgodovini stoji kot oče slovenskih liberalnih idej. Vendar pa najdete v njem že socialistične ideje. Ali ni čudno, da se je uvrstil ta mož, ki velja za duhovnega voditelja liberalizma, med idejne predhodnike kesnejših kmet-skih socialnih programov, iz katerih je izšel njihov najjačji organizator — Janez Evangelist Krek? Ideje tega politika so ustvarile fizonomijo slovenske prosvetne, gospodarske in politične organizacije. In ko to premišljam, vidim samo še eno pot v prihodnost.“

Obmolknil je za hip in si prižgal novo cigareto.

„Vidite,“ pravi hlastno, „slovenski problem me skrbi. In zakaj? Živimo v času, ko se bije odločilni boj za nas. Že prej sem omenil, da se nacionalni in socialni problemi čudno mešajo. Ni dvoma, da se novodobne nacionalistične organizacije zapadnih držav izživljajo v smeri, ki vodi novi veliki vojni nasproti. Saj se razgovarjamo danes o plinih kakor o krompirju. Gledati moramo stvarno. Ne varajmo se! Ali mislite, da imata italijanski in nemški kapital interes na tem, da se ohranimo? Preglejte, kako se naše meje utesnjujejo, odkar so se narodi prebudili. Ali se je svetovna politika morda izpremenila zaradi literarnih ideologij? Tu ne pomaga nobena romantika. Na svetu se brišejo tisoči z gobo, čisto hladnokrvno. — Mi se ne zavedamo, da v tem času, ko se primerjamo z Norvežani, Irci in Katalonci, degeneriramo in vzbujamo tujemu imperializmu slasti.“

— Toda izhod iz tega propada, rešitev iz te vsesplošne neurejenosti...?

„Če me vprašate, kam je moj pogled obrnjen, Vam moram priznati, da na Balkan. Ideja o združitvi treh, štirih balkanskih slovanskih narodov se je javljala že v romantiki in je v današnjih dneh oživila. Brez dvoma ne odpirajo vsa ta leta našega sožitja nikakih idealnih perspektiv. Toda vprašam Vas, ali naj se dá idejni človek motiti od raznovrstnih vzrokov v dobi, ko so oživele in se razmahnile vse konservativne sile? Ali naj se idejni človek vda pesimizmu, prikaznim, enodnevnim političnim geslom? Idejni človek mora stati v ospredju in nositi v sebi neomajno vero.“

— Ta vera...?

„Jaz jo imam. Ne romantično, docela realno. Na naši severni meji živi kmet prav tako kakor nekdanji makedonski čivčija, bosanska raja in dalmatinski kolon. Naš trboveljski rudar ima iste interese kakor čuprijski, vareški ali dalmatinski ribič in slovenski viničar. Nas vse družijo vitalni, gospodarski in socialni interesi. Kakor mislim jaz v Ljubljani, misli Krleža v Beogradu, drugi v Skoplju, Sarajevu in Hrvatski, vsi smo enako prepričani, da si bomo ustvarili obliko za sožitje, v katerem se bo najnižji izmed nas zavedel človeka. Vse nas družijo isti svetovni nazor, z njim stojimo v toku ostalega sveta. — Konservativnost in reakcija sta si ustvarili tisočero podob, vendar ostane moje prepričanje v tem bolestem vzdušju odločno in neomajno.“

Obmolknil je, polmrak se je zgostil okoli naju v temo. Luči na oni strani Ljublanice mečejo svojo svetlobo na sneg in na pročelja hiš. Oddaljeno, rezko drdranje cestne železnice na Poljanski cesti sekajoče reže v tišino.